TDF 153

2.30 €. Any 23. La Franja, abril de 2022

TEMPS DE FRANJA

Revista de les Comarques Catalanoparlants d'Aragó

La llengua de les jotes

A la Festa de la Llengua organitzada per Clarió, es va fer una mostra i taller de jotes en català, dirigida per la nonaspina Laura Satué. [p.4]

Geologia a la Llitera

Es constitueix a El Campell l'associació d'Amics del Parc Geològic i Miner de la Llitera i la Ribagorça (AGEOMINLIR). [p.9]

Els primers textos en català

A la Ribagorça i el Pallars és on s'han documentat els primers textos en la nostra llengua. [p.13]

Veus en el cerç

Es presenta a Saragossa el documental 'Vozes en o zierzo / Veus en el cerç / Voces en el cierzo. Aragonés i catalán, nuestras llenguas'. [p.14]

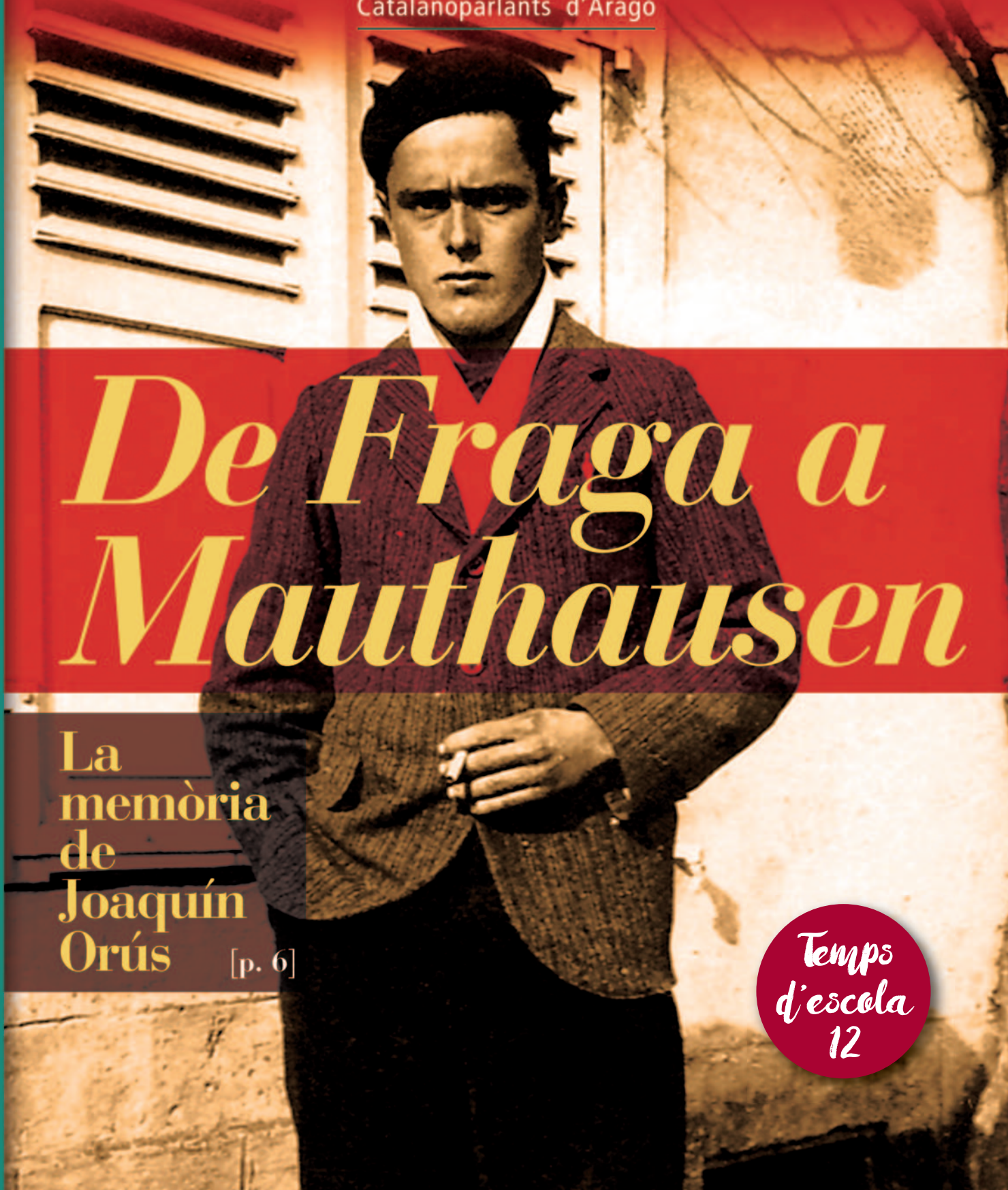

De Fraga a Mauthausen

La memòria de Joaquín Orús

[p. 6]

Temps d'escola 12

Sumari

2 Cartes dels lectors
3 Editorial
Vinyetes al vent
4 Matarranya
6 Baix Cinca
8 Llitera
10 Entrevista
13 Ribagorça
14 Aragó
16 Catalanofonia
17 Cultura
18 Reportatge
19 Tribuna

Imatge coberta: Joaquín Orús Ortín en els seus primers anys de llibertat a França (Arxiu Hereus de Joaquín Orús)

TEMPS DE **FRANJA** 153

Edita:

Iniciativa Cultural de la Franja

C. Sagrado Corazón 33, 44610 Calaceit.
T. 978 85 15 21
· Associació Cultural del Matarranya
· Institut d'Estudis del Baix Cinca-IEA
· Centre d'Estudis Ribagorçans (CERib)

Coordinació: Carles Terès.
redaccio@tempsdefranja.org

Gestió i administració: Cèlia Badet.

Maquetació gràfica:
Carles Terès.

Consell de redacció:
Matarranya: M. D. Gimeno, Carles Sancho.
Baix Cinca: Rosa Arqué, Hugo Sorolla.
Llitera: Josep Espluga.
Ribagorça: Glòria Francino.

Seccions:
Matarranya: Carles Sancho. **Baix Cinca**: Rosa Arqué. **Llitera**: Josep Espluga. **Ribagorça**: Glòria Francino. **Cultura**: Hèctor Moret. **Entrevistes**: Carles Terès. **Catalanofonia**: Hugo Sorolla. **Aragó**: Màrio Sasot.

En aquest número: Roberto Albiac, Patrici Barquín, Esteve Betrià, Pep Labat, Jordi Marín, Josefina Motis, Vicent Pallarés, Lluís Rajadell, Francesc Ricart, Màrio Sasot, Ramon Sistac, Esther Soler, Arnau Timoneda.

Subscripcions i publicitat: 978 85 15 21

Producció: Terès & Antolín
info@teresantolin.com

Disseny: Carles Terès Bellès

Dipòsit legal: TE-88/2000

ISSN: 1695-7709

Cartes dels lectors

'Aragón es mi tierra... pero sin pasarse'

Primer van desaparèixer de balcons i xalets per ser substituïdes per les espanyoles. Dien que ere una reacció a l'esclat de banderes independentistes que n'hi havia a Catalunya. Però ara, un cop escapçat l'independentisme i deteriorades les estelades a la major part dels edificis catalans, les «rojigualdes» s'han apoderat del espais públics de manera permanent. Per a més inri, les estanqueres són les que predominen de manera absoluta en les protestes que omplixen los nostres carrers. Tractors, camions i furgonetes flamejant la bandera «que nos une a todos (en castellano, claro)». Això sí, sempre es pot veure, si forcem la vista, alguna bandereta aragonesa, molt escadussera, molt menudeta, per a dissimular.

El que està clar és que Aragó ja fa segles que ha sigut assimilat per l'Espanya de matriu castellana, però dècades arrere encara mos sentíem orgullosos de mostrar la nostra aragonesitat en reivindicacions i festivitats. Érem espanyols, sí, però també i sobretot aragonesos. Ara no. Ara tots som «camioneros españoles», «agricultores españoles» o «españoles españoles y mucho españoles». I ja sabem que «español» vol dir en gairebé tots los casos castellà, perquè no hi ha lloc pels espanyols que tenim, i volem seguir tenint, la nostra cultura i llengua diferent de la castellana. Es veu que més que «unirnos a todos», volen que «nos uniformizemos a todos», és a dir, que tot sigam com ells: castellans, toreros i anticatalans.

Manolo Adell
Casp

VINYETES AL VENT. Per Tarroc

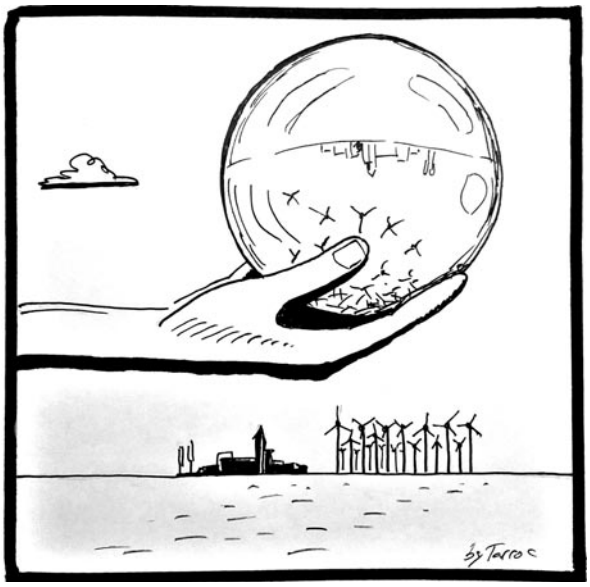

A Temps de Franja volem saber la teua opinió. ***Envia'ns les teues cartes,*** *tot indicant el teu nom i població, a:*
tempsdefranja@gmail.com

COMARCA DEL matarranya

INSTITUTO DE ESTUDIOS ALTOARAGONESES
Diputación de Huesca

GOBIERNO DE ARAGON

Diputació de Lleida

INSTITUT D'ESTUDIS ILERDENCS
Fundació Pública de la Diputació de Lleida

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

TEMPS DE FRANJA
Revista de les Comarques Catalanoparlants d'Aragó

SUBSCRIU-T'HI
T. 978 85 15 21
tempsdefranja@gmail.com

Recordem a tots els **subscriptors** de *Temps de Franja* que ens comuniquen la seua adreça de correu electrònic a **redaccio@tempsdefranja.org** per rebre els butlletins electrònics

En venda a:
Albelda: Estanc Conchita. **Calaceit:** Papereria Abàs. **El Torricó:** Llibreria Pilarín. **Fraga:** Llibreria Badia i Kiosko Casanova. **Girona:** Llibreria Les Voltes. **Lleida:** Llibreria de la Generalitat. **Mequinensa:** Papereria González. **Reus:** Llibreria Gaudí. **Saidí:** Llibreria Panadés i Llibreria Sorolla. **Saragossa:** Papelería Germinal. C. Sepulcro, 21. **Tamarit:** Estanc Patrito. **Tortosa:** La 2 de Viladrich. **Vall-de-roures:** Camins Serret.

La massificació dels parcs eòlics al sud de la Franja

L'agost de l'any passat el Ministeri de Transició Ecològica va admetre a tràmit els projectes de quatre parcs eòlics que l'empresa Capital Energy proposa a diferents municipis del Baix Aragó, Matarranya i Baix Aragó-Casp -84 aerogeneradors a 10 municipis amb una capacitat de 504 MW. El passat mes de gener, se li ha sumat el projecte de l'empresa Forestalia, amb set parcs eòlics -63 aerogeneradors a 7 municipis amb una capacitat de 346,5 MW- a les mateixes comarques aragoneses. A tot això s'hi han d'afegir les línies d'evacuació d'electricitat generada cap a Catalunya, Forestalia a la subestació elèctrica Garraf. I, últimament, a l'extrem sud de la Franja, en tramitació, una central hidroelèctrica reversible al riu Guadalop que afecte, entre altres municipis del Baix Aragó, a Aiguaviva i la Ginebrosa.

Els projectes de les energies renovables també han arribat al centre i el nord de la Franja. A Mequinensa amb els parcs eòlics Las Mareas i la planta fotovoltaica Valporquera. El Baix Cinca també està afectat per dos projectes de plantes fotovoltaiques a Fraga i Torrent de Cinca i línies d'evacuació elèctrica de les renovables d'Aragó cap a Catalunya. I el mateix passa a la Ribagorça i La Llitera on està en tramitació la línia de molt alta tensió de Forestalia que evacuarà l'electricitat Laluenga-Isona.

Per preveure el que suposarà esta massificació energètica sobre el territori, la població s'ha informat i s'han fet reunions amb les empreses promotores i també amb els habitants i especialistes on ja estan instal·lats els pacs eòlics veïns per valorar-los. Després de prendre consciència de la nova situació presentada per les empreses, els veïns i entitats que s'han mostrat contraris a les instal·lacions d'aerogeneradors a les nostres viles han presentat al·legacions als projectes i altres activitats i mobilitzacions. Quatre municipis han fet votacions per saber el parer dels veïns: Valldesgorfa, la Vall del Tormo i Valljunquera en contra i Massalió a favor. Manifestacions a Madrid, Saragossa, Vall-de-roures... Com molta gent ha manifestat reiteradament, no s'està en contra de les energies renovables però sí de la manera que s'han presentat els projectes en el territori, sense diàleg amb la població afectada. Els projectes eòlics, diuen els opositors, tindran un gran impacte humà, paisatgístic i sobre la biodiversitat –flora i fauna-, contaminació llumínica, acústica, electromagnètica i atmosfèrica i afectació al patrimoni cultural. A més, les nostres viles han fet una gran aposta i esforç pel turisme com activitat econòmica des de fa molts anys. Les empreses d'energies renovables ofereixen al territori una gran inversió en els parcs, prioritzant les empreses i ma d'obra local i el pagament d'elevades taxes i impostos municipals.

Assistents maellanes a la manifestació del 13-M a Saragossa
M. D. GIMENO

Dos entitats han liderat les mobilitzacions en contra de la massificació eòlica al sud de la Franja. L'Associació Gent del Matarranya formada el 2017 es constitueix com una entitat que té com un dels seus objectius l'augment de la qualitat de vida i del benestar dels matarranyencs. Al desembre del 2019 l'associació ja alertava que "la DGA està tramitant quatre projectes de parcs eòlics que afectaran los termes municipals de Massalió, Fórnols, Ràfels, la Freixneda, Valljunquera i la Vall del Tormo, a més dels de Maella i Favara". A la primavera del 2021 es forma *Valljunquera pels paisatges* "moviment de veïns i veïnes de Valljunquera en defensa del patrimoni natural i cultural per fer front als projectes de massificació eòlica planificats en el nostre territori". Valljunquera és una de les poblacions més afectades en la massificació eòlica. Al gener del 2022 es crea la *Vall del Tormo pels Paisatges* per posicionar-se contra els aerogeneradors al Matarranya i s'uneix a les altres dos entitats capdavanteres. Al Baix Aragó es constitueix el Mesquí pel territori. A més, estan en contra els projectes de Capital Energy i Forestalia els ajuntaments de la Vall del Tormo, Valljunquera, Valldesgorfa, la Freixneda, Fórnols, Ràfels, Calaceit, la Portellada, la Torre del Comte i Favara, la comarca del Matarranya, l'Associació d'Empresaris del Matarranya i la Plataforma en Defensa de los Paisajes de Teruel. A favor dels parcs eòlics només l'ajuntament de Maella i la votació que es va fer a Massalió. Ara, a última hora, apareix en premsa que Forestalia redueix 500 MW en els parcs eòlics de Terol i recupera els avals però no diu quins deixarà de construir. Veure'm si es respecta la voluntat majoritària del territori o tindrà més força el poder de les grans empreses elèctriques foranes.

Les jotes entren a la Festa de la Llengua

// Carles Sancho Meix

Les jotes tradicionals del Matarranya, un dels cants prioritaris en el nostre patrimoni cultural, va ser l'acte més destacat en la celebració de la Jornada de la Llengua Materna que l'Associació de Famílies del Matarranya per la Llengua 'Clarió' va organitzar a la Portellada diumenge 20 de març. Amb una gran actuació que va tindre lloc al Centre Cultural de la població i que va dirigir la cantant i professora de jota, la nonaspina Laura Satué, molt ben acompanyada pel també nonaspí Jesús Buisan a la guitarra i la ronda de corda i amb la presència a l'escenari de l'Escola de Jota de la Portellada. A l'actuació es van cantar jotes en la nostra llengua, algunes ben populars i tradicionals, altres d'improvisades i dedicades a la vila que va acollir la convocatòria.

Participants a la Festa de la llengua
ARXIU CLARIÓ

Unes feen referència a llocs emblemàtics de la població: la bonica ermita de Sant Miquel, el molt conegut i visitat Salt del riu Tastavins, les fonts del terme, la cova de Sant Antoni... A continuació fem referència d'unes quantes que van ser interpretades al llarg de l'animada vetllada.

Podràs tindre el poble als peus
de l'ermita de Sant Miquel,
si toques bé la campana
estaràs més prop del cel.

És un salt extraordinari
lo Salt de la Portellada,
no sempre baixe aigua
i a camins ne porte massa.

Si vas a la Portellada
les hauràs de visitar:
canaleta Micolava
i la font del mas de Dalt.

Són dignes de visitar:
Lo Salt de la Portellà(da)
la cova de Sant Antoni
i la font dels Torredans.

Altres composicions parlen de les antigues tradicions populars de la Portellada que ja s'han perdut

A minjar una bona rosca
coneguda tradició
a la font dels Casaments
dilluns de Resurecció.

Algunes jotes són populars a totes les poblacions de la comarca i també a les Terres de l'Ebre

Ara que te tinc (bis)
ara que t'enganxo,
[a altres llocs: De Roquetes vinc
de Roquetes baixo]
agulles de cap (bis)
agulles de ganxo.

A ta mare l'hai vist
a la vall de l'Assut
en les garres a l'aire
ensenyant la poput.

Altres composicions van variant segons les viles de referència

La Portellada en un racó
Valljunquera està en un pla
la Freixneda en una costa
i la Torre dellà enllà.

Predominen les composicions satíriques

Les xiques del mas de Dalt
diuen que no beuen vi,
se'n van detràs la porta
i se'n beuen un topí.

Perquè un dia sigue rar
pa tindre la tripa plena,
no t'has de dixar la manta
tampoc te dixos la brena.

Mare meua, mare meua
Mare de Nostre Sinyor,
tot lo dia parant lloses
i no agarro cap moixó.

Baixant pel carrer Major
un relonge m'hai trobat,
no sabia l'hora que ere,
ere hora de cenar.

A casa tinc un armari
la mar de ben arreglat
en quatre escudelles
i quatre plats foradats.

Jo tenia una poput
a la gàbia la tenia
si no me s'haguere mort
encara estaria viva.

I l'actuació la va acabar l'amfitriona Escola de Jota de la Portellada

És la nostra despedida
la que done Portellada
de l'ermita de Sant Miquel
a la Roca Foradada.

La convocatòria festiva estava dedicada a 'Les nostres jotes' en la nostra llengua catalana, com ha de ser. Diria que era la primera vegada que es feia un acte de promoció públic per part de gent del propi territori en el Matarranya. L'actuació va agradar i emocionar a un públic entusiasta que va omplir la sala del Centre Cultural de la vila. També es va poder seguir a través d'Instagram a clariomatarranya. A més del recital de jotes, durant la jornada reivindicativa de la llengua, hi va haver un taller-demostració de jota improvisada, xocolatada i presentació i repartiment de 'Lo Bres, la panereta de la llengua'. Amb Clarió hi col·laboraren en la jornada cultural la Comarca del Matarranya, l'Ajuntament, l'AMPA i l'Escola de la Jota de la Portellada, l'Associació Cultural del Matarranya i el Govern d'Aragó. Bona iniciativa cultural per a la celebració del Dia de la Llengua Materna.

Quedaran les paraules... a Queretes

// Arnau Timoneda

Enguany per a la festivitat de Sant Jordi se celebra la dècima convocatòria de la lectura pública «Quedaran les paraules...». La iniciativa és promoguda per la Comarca del Matarranya des de 2012 per potenciar la lectura d'obres i autors relacionats amb el territori. Com cada any se celebra en un municipi diferent per arribar a totes les viles de la comarca. Este Sant Jordi, pel que hem pogut llegir a les xarxes socials, anirà a Queretes perquè el llibre llegit fa referència a la població. L'autor del llibre és Tomàs Riva Muñoz que recopila els «qüentos d'una iaia de Queretes, Filomena Llerda Vallès, explicats pel seu nét» i el títol de l'obra *Lo Banc de la Paciència i altres narracions* (1999). L'editor i prologuista és Artur Quintana. És el número 4 de la col·lecció «Lo Trull» promoguda per l'Associació Cultural del Matarranya, «una col·lecció de textos literaris que vol donar a conèixer l'obra d'escriptors d'expressió catalana nascuts, o vinculats, a la comarca del Matarranya». El volum presenta un total de deu contes escoltats i narrats pel seu transmissor. Tomàs Riva va nàixer a Queretes el 1934; de jove va emigrar a Barcelona i, més tard, a Suïssa on treballà en les arts gràfiques. Gran aficionat a la fotografia, va publicar *Quan érem emigrants* (2002) un excel·lent i històric recull gràfic d'una exposició que presentà per primera vegada al Matarranya a Calaceit, amb el mateix nom. Sempre va estar vinculat al seu poble, on hi solia passar llargues temporades. En la lectura pública recordarem el personatge que morí a Lugano (Suïssa) el 2004 i la memòria col·lectiva que ens va transmetre com a part del nostre patrimoni cultural.

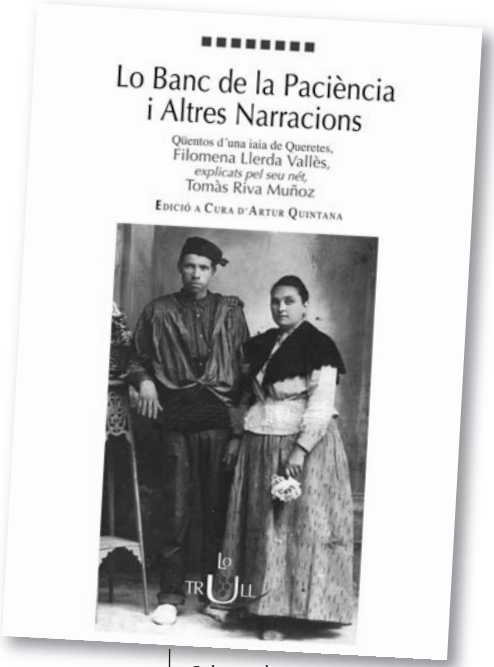

Coberta de 'Lo banc de la paciència'

Desitgem que el temps acompanyi en la celebració cultural de la Comarca del Matarranya perquè la jornada festiva de Sant Jordi, amb la lectura pública i ininterrompuda, sigui un èxit de públic i de participants.

Jornada sobre l'energia al món rural

// Esther Soler

Dissabte 26 de març se va celebrar a Valljunquera una jornada sota el títol «Comunidades energéticas locales en el medio rural», organitzada per l'Associació d'empresaris del Matarranya i la plataforma Valjunquera por los paisajes.

Al programa hi havia anunciades ponències de representats de diferents sectors, des de la part més institucional a les iniciatives més locals. Les ponències del matí van anar més dirigides a explicar què es una C.E.L, de quina manera s'han de constituir, quines ajudes hi ha i quins beneficis poden aportar. En esta part, va ser molt interessant la intervenció d'Eva Amposta, alcaldessa de Pinell de Brai, que va explicar tot el procés que han fet des de l'Ajuntament per constituir una Comunitat energètica, en la idea de produir i consumir la seva pròpia electricitat, és a dir, producció i consum de km 0. En la mateixa línia va anar la intervenció de Carlos Aríñez, que ens va explicar totes les vicissituds que han passat (i encara passen) per poder constituir la seva comunitat energètica a Luco de Jiloca i poder-la posar en marxa.

Assistents a la jornada
ESTHER SOLER

Ja a la tarde van continuar les exposicions d'altres projectes locals, alguns a càrrec de representats dels ajuntaments i altres per part de socis de cooperatives ja constituïdes.

L'última intervenció la van fer Albert i Eduard Cuadern, arquitectes i promotors d'una urbanització rural a Arnes, que s'ha construït en base a criteris d'autoconsum compartit, prioritzant l'eficiència energètica i la integració de les construccions al paisatge.

Segons els organitzadors l'assistència va ser d'unes 150 persones vingudes de la comarca del Matarranya i altres comarques veïnes. Esperem que sigui un bon començament i ajudi a despertar l'interès per estes iniciatives entre els veïns, les empreses i els ajuntaments.

Quadern de memòria. De Fraga a Mauthausen (1938-1945)

// Pep Labat

L'Institut d'Estudis del Baix Cinca IEA ha publicat el nou llibre *Quadern de memòria. De Fraga a Mauthausen (1938-1945)* coincidint amb el 23 d'abril, Dia de Sant Jordi, d'Aragó, de la rosa i del llibre. Es tracta d'una obra que recull els tres quaderns que el fragatí Joaquín Orús Ortín va escriure explicant la seua experiència des de la fugida cap a França després de la derrota republicana durant la Guerra Civil Espanyola fins al seu alliberament del camp de concentració de Mauthausen. Per aquesta edició, s'ha transcrit la primera part d'aquesta intensa experiència vital (*Segona partida*), que encara es mantenia escrita a mà i solament s'han corregit els errors ortogràfics més evidents, a l'igual que amb la segona i tercera part (*Mauthausen i Continuació de les meues memòries*) que ja ens van arribar transcrites per dues persones diferents i per tant, amb dues interpretacions distintes dels texts originals i, amb correccions formals evidents si es comparen amb la primera part. A més, també s'han inclòs fotografies de l'àlbum familiar de l'autor, una contextualització història realitzada per la professora d'Història Susana Balsalobre i una nota informativa sobre uns documents on figura Joaquín Orús, que també s'han adjuntat, procedents del centre de documentació *Arolsen Archives. Internacional Centre on nazi persecution* ubicat a la ciutat alemanya de Bad Arolsen i a càrrec de Josep San Martín, delegat de l'Amical de Mauthausen a l'Aragó.

Aquesta edició podria ser el punt de partida de la Secció de Recerca i Edicions de l'IEBC IEA per una futura sèrie de narracions autobiogràfiques susceptibles de publicació, conscients de la importància i del valor documental d'unes memòries, com en aquest cas, que han estat condicionades per fets històrics tan rellevants. Per a l'IEBC IEA la difusió d'aquests tipus de material sempre havia set una assignatura pendent perquè les vivències personals no deixen de ser una font d'informació històrica directa malgrat pugui haver-hi distorsions. Fins el moment, l'IEBC IEA no havia materialitzat cap projecte d'aquesta naturalesa de manera directa, únicament, havia recolzat algun projecte com *Fem memòria* de Saidí de Sonia Ezquerra i Sergio Rivas.

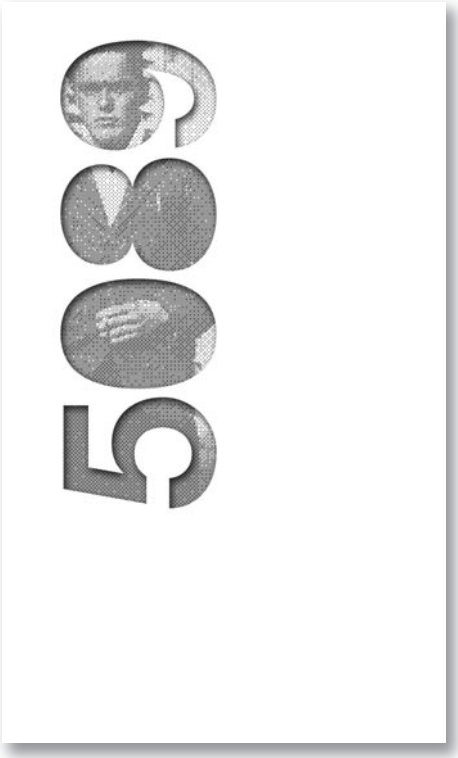

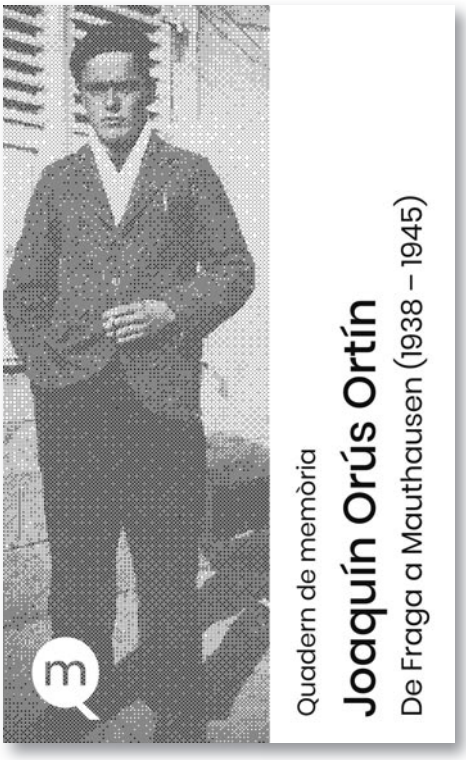

La sobrecoberta i coberta del llibre. A sota, una de les fotos que il·lustren les memòries

IEBC-HEREUS JOAQUÍN ORÚS

En aquest cas, el contingut principal d'aquest llibre va ser escrit per Joaquín Orús temps més tard a l'exili francès i arranca amb el relat de l'èxode el 1939 cap a França després de la caiguda de Catalunya, de part de la població civil i part de l'exèrcit republicà, del qual Joaquín formava part. Ara bé, s'ha cregut oportú posar al títol *De Fraga a Mauthausen (1938-1945)* perquè, encara que ell no faci cap referència explícita en el manuscrit a la partida des de la capital del Baix Cinca cap a Catalunya, sabem, per testimonis familiars, que el seu periple va començar amb la decisió del jove Joaquín d'abandonar els pares i dos dels germans, els quals es trobaven refugiats per la guerra a la masia familiar, davant la imminent caiguda de Fraga en mans de l'exèrcit nacional el 1938, per tal de no acabar allistat a l'exèrcit rebel, lluitant per una ideologia contrària a la seua i, a més, contra el seu propi germà gran, que ja feia temps que era combatent al front republicà.

A més, a través d'aquest projecte, l'IEBC IEA contribueix a la recuperació de la memòria històrica tancant el cercle vital de Joaquín Orús que, conjuntament amb altres deportats a Mauthausen, va acordar que tots aquells que sobrevisquessin a aquell infern tindrien l'obligació de contar tot el que havia passat al camp de Mauthausen.

Paisatge i memòria: una mirada literària

// Rosa Arqué

Dissabte 26 de març l'Ajuntament i els Museus de Mequinensa van organitzar la jornada «Paisatge i memòria: una mirada literària». L'acte va tenir lloc a la Sala Goya on les ponents van presentar tres projectes relacionats amb la literatura i l'audiovisual: una explotació didàctica de l'obra de Jesús Moncada, un llibre sobre el patrimoni industrial i miner i un documental basat en la despoblació del món rural.

L'alcalde i el regidor de cultura de Mequinensa van obrir l'acte i van donar la benvinguda als assistents, a les ponents i al Director General de Política Lingüística del Govern d'Aragó. Van recordar que l'objectiu de la jornada era el de continuar afavorint la difusió cultural a Mequinensa i concretament, en aquest cas, aspectes relacionats amb el paisatge i la literatura. Per aquest motiu, a la jornada es van presentar tres projectes molt diferents però amb un punt en comú: els tres parlen de paisatges i d'un món que ha caminat cap a la desaparició per motius diferents però amb conseqüències semblants. El món de Moncada ja només el trobem als seus llibres, el món del patrimoni industrial i miner ja gairebé només és un record i el món rural s'esfuma a diari del nostre pensament.

López Susín, va introduir la intervenció de Merxe Llop i va presentar la pàgina web elaborada a partir d'un treball d'explotació didàctica sintetitzat per ella. Com va explicar la professora, Jesús Moncada és un referent ineludible de la cultura, la història i la vida al poble vell de Mequinensa. Les persones apassionades per la lectura i la història local coneixen aquest gran autor aragonès en llengua catalana però encara queda molt per fer a l'hora de difondre l'obra de l'autor mequinensà, sobre tot per fer-la arribar als més joves. Així que l'origen del treball de Merxe Llop es troba vinculat directament a la necessitat de donar a conéixer l'obra de Moncada i la sirga que fa de guia és una explotació didàctica destinada als estudiants i professors de català de les escoles aragoneses. El material es pot trobar al web creat pel Departament de Política Lingüística amb l'objectiu d'afavorir l'accés a tothom a la documentació recollida per Merxe Llop.

Presentació del treball de Merxe Llop
GOVERN D'ARAGÓ

Seguidament, la periodista Noemí Sabugal va presentar el seu llibre *Hijos del Carbón*, una crònica literària sobre els entorns miners més importants d'Espanya des d'Astúries a Còrdova, passant per Mequinensa. L'autora va exposar de manera clara i emotiva la implicació econòmica i social que suposa el tancament de les mines per al territori. El llibre, on es barregen testimonis directes de protagonistes, investigació, història, assaig i quaderns de viatge, conta la història de la mineria i el que ha originat el seu tancament.

Finalment, la filòloga i periodista Pilar Argudo va presentar el documental *Estación de paso*, que ella va dirigir conjuntament amb Carlos Blázquez. El documental toca el tema del misteri, l'encant i la decadència dels espais abandonats vinculats, en aquest cas, a l'èxode rural. Una mostra més que confirma que la memòria és massa sovint l'únic lloc on es poden trobar els paisatges perduts i que gràcies a la literatura i l'audiovisual els podem continuar recordant.

ESPARPILLANT PARAULES

Coneixes la meua vila? // Roberto Albiac

Fa uns anys, fart de veure com mitjans de comunicació utilitzaven sovint lo món rural com a part de la seua programació d'entreteniment, presentant una espècie de «bufón pueblerino» en què un reporter o presentador, en to de mofa, lo fie cantar un jota, imitar la veu d'un animal o el retransmetie en directe des del seu hort, enrient-se de com movie l'aixada entre els cavallons... vaig decidir plantar cara a n'aquell escarni insuportable fent la meua campanya personal: vaig encomençar a promocionar en passió aquell univers excepcional a on vaig tindre la sort de criar-me.

Primer de tot, vaig anar a ca la vila a aprovisionar-me d'uns quants feixos de fullets turístics que m'han acompanyat durant tots estos periples. La meua primera acció, la vaig perpetrar pels hospitals, oferint tema de lectura a n'aquelles inhumanes sales d'espera que a molts de nantres mos ha tocat patir. Vaig seguir per les universitats, fent d'ambaixador entusiasmat davant de professors i companys de formació: passats uns mesos, tots van conèixer a la perfecció el significat de paraules tan emblemàtiques per als favarols com «empanadó», «mausoleu» o «quintos»... Totes les ocasions han sét bones per a oferir els nostres productes: si t'haig fet d'amfitrió, segur que has tastat les meues olives/tomates o les rodanxes de llanguanissa sequeta de la carnisseria de sempre; si m'has tingut de visita, m'has obert la porta a mi i a la meua caixa de pastes; si has compartit en mi un «amic invisible», segurament has tornat a casa en una garrafa d'or líquid empeltre o qualsevol altre producte local.

Les conseqüències són molt gratificants: passat un temps, sempre hi ha un company de faena que, enxisat pel gust d'aquelles olives, acabe fent una visita a la tenda de la cooperativa; amics que t'encarreguen les delícies d'aquell forn; o saps de coneguts que han acabat la ruta per la zona comprant aquell gustós corder. Tots guanyam si transmetem l'autenticitat de la nostra terra!

La prehistòria de la Llitera enceta una nova col·lecció del CELLIT

// Josefina Motis

El Centre d'Estudis Lliterans CELLIT ha presentat recentment una nova col·lecció d'estudis monogràfics sobre la comarca, que du per nom «Gypsa», dedicada a treballs d'investigació monogràfics que per la seva extensió no tenen cabuda a la revista periòdica *Littera*. Es preveu que s'hi tractaran temes relacionats amb les humanitats, la natura i el patrimoni en sentit ampli. 'Gypsa' es el plural de *Gypsum* en llatí, un nom que fa referència a la serra de les Gesses que travessa la comarca de la Llitera de costat a costat.

El primer número que ja hem rebut les sòcies del CELLIT es titula «La metal·lúrgia del coure i bronze a la prehistòria de la Llitera (Osca)» i és un estudi molt acurat sobre els jaciments de la zona elaborat per Joan Rovira Marsal, president del CELLIT, i els arqueòlegs Josep Gallart Fernández i Antoni Llussà Guasch.

Els estris metal·lúrgics de coure i bronze i les motlles de fosa, trobats en 14 jaciments d'aquesta comarca, abasten des dels inicis de la metal·lúrgia fins a la primera edat de ferro, entre 2500 i 550 aC, un arc temporal de dos mil·lennis d'història.

Les característiques i potencialitats agrícoles i ramaderes de la zona queden paleses pel tipus d'objectes trobats en els jaciments, que mostren un elevat nivell tecnològic dels assentaments i una pràctica metal·lúrgica plenament desenvolupada. Diuen els autors que això pot estar vinculat a la seua situació geogràfica, una zona de confluència i distribució de idees i de cultures entre la vall del Ebre, les valls del Segre-Cinca i les planes de Lleida.

Es un treball molt acurat, amb nombroses imatges de les peces trobades, que han estat analitzades amb mètodes especialitzats per explicar-ne les seves característiques i funcions, i consta de 28 pàgines de bibliografia, cosa que demostra un treball molt intens, que diuen els autors que s'ha anat «cuinant» a poc a poc.

Tot plegat aporta una informació de molt valor per enriquir el coneixement sobre el territori, que pot servir per sensibilitzar i conscienciar del seu valor, així com de la necessitat de protegir un patrimoni que pot explicar el passat de tots nosaltres.

La publicació està dividida en 14 capítols que es corresponen amb els 14 jaciments analitzats. N'hi ha quatre de Tamarit de Llitera (Camí d'Algaió; Regal de Pídola, Vallbona, Sauvella / Torre Piniés), 4 de Sant Esteve de Llitera (Sosa II; Olriols, les Forques I i II); 2 de Castellonroi (Serra Monderes i Pantà de Santa Anna), 2 d'Açanui-Alins (Cova del Moro i El Turmo), i 2 d'Albelda (Les Corques i la Coma del Bep II).

El CELLIT va organitzar la presentació d'aquest primer número de la col·lecció «Gypsa» el passat 24 de febrer al Centre Cultural Juvenil de Binèfar, de la mà d'un dels seus autors, l´arqueòleg Josep Gallart.

La col·lecció «Gypsa» no té unes dades de publicació predeterminades, els diferents monogràfics aniran sortint segons els treballs i possibilitats disponibles. Informen que la pròxima monografia serà un inventari de les campanes de la Llitera a càrrec de Joan Alepuz, especialista en el tema.

La Màgia ha tornat a Tamarit

// P. E.

El cap de setmana de l'11 al 13 de març, Tamarit de Llitera va recuperar el festival de màgia que s'hi celebra tradicionalment sota el marc de la Trobada Nacional Florences Gili. Després de dos anys sense haver-lo pogut celebrar a causa de les restriccions de la pandèmia, es notava que hi havia ganes, tal com va quedar palès per l'entusiasta resposta del públic, que va omplir tots els escenaris. Enguany era l'edició XXII i es van fer espectacles de totes mides i en els llocs més diversos, des de bars, places o escoles, fins el pavelló municipal o, cosa inèdita fins ara, a dins d'algunes cases-palau del centre històric.

S'estima que hi van participar més de 180 mags, entre els quals el Mag Lari, el Mago Orbit, Nuel Galán, Dani Da Ortiz, Joaquín Matas, Mago Antón, Jordi Caps, Enric Magoo, i molts altres de totes edats i procedències. Un autèntic esdeveniment que no només ha animat la població durant un intens cap de setmana, sinó que constitueix un espai de trobada professional en el qual es comparteixen coneixements, es pacten contractes i es donen a conèixer programacions.

La trobada de mags porta el nom de José Florences Gili, "El Gran Florences", que va néixer a Tamarit el 1872 i que va recórrer tot el món amb la seva dona, Selika, fent espectacles de màgia, entre els que destacava un joc de prestidigitació amb cigarretes enceses.

Els Amics del Parc Geològic inicien activitats científiques i culturals

// Pep Espluga

El passat 23 de gener es va constituir formalment l'associació d'Amics del Parc Geològic i Miner de La Llitera i La Ribagorça (AGEOMINLIR). L'acte es va celebrar al pavelló municipal d'Alcampell i hi va participar mig centenar de persones de diferents pobles de les dues comarques implicades.

Durant l'acte es van aprovar els estatuts de l'associació i es va votar la composició d'una junta directiva formada per deu persones, encapçalada per Sebastià Agudo Blanco (d'Alcampell) i Agustí Larrégola Ferrer (d'Estopanyà) com a president i vicepresident respectivament, i el professor Josep Maria Mata i Perelló com a president d'honor. Cal dir que el professor Mata i Perelló és emèrit de la Universitat Politècnica de Catalunya i membre de SIGMADOT (Societat Internacional de Geologia i Mineria per al desenvolupament i gestió del territori), i que ha estat un dels principals impulsors, inspiradors i animadors del projecte del Parc.

A dia d'avui, el Parc Geològic i Miner Llitera i Ribagorça està format pels termes municipals d'Açanui-Alins, Albelda, Alcampell, Baells (i Natjà), Benavarri, Camporrells, Estopanyà del Castell, Peralta de la Sal, Calassanç, Tolba, Valldellou, Viacamp i Lliterà. S'espera que en un futur s'hi puguin afegir altres municipis de la zona.

Tal com va quedar palès en els estatuts aprovats, les finalitats de l'associació AGEOMINLIR són donar suport a la creació del Parc Geològic i Miner de La Llitera i La Ribagorça, i facilitar accions sobre tres eixos principals: la geoconservació, la geoeducació i el geoturisme. Des del punt de vista de la Geoconservació, es pretén contribuir a preservar el patrimoni geològic i miner de les dues comarques implicades per tal que siga accessible per les generacions futures. Pel que fa a la Geoeducació, es vol aprofitar tot aquell patrimoni geològic i miner des d'un punt de vista didàctic i científic. En relació al Geoturisme, les pretensions són fonamentalment afavorir el desenvolupament rural dels territoris implicats mitjançant un desenvolupament turístic respectuós i sostenible.

L'acte de constitució de l'associació
PEP ESPLUGA

A més, l'associació AGEOMINLIR es planteja treballar per la defensa, recuperació i divulgació del patrimoni històric, artístic i cultural existent, així com afavorir la participació ciu tadana, mantenir sinèrgies amb organismes públics i privats que comparteixin els mateixos interessos, i col·laborar en les lluites contra les desigualtats existents, especialment les de gènere.

Actualment, l'associació treballa en l'elaboració de dos inventaris, un sobre el patrimoni geo-miner de la zona i un altre del patrimoni natural-històric-cultural. Una altra activitat que ja està en marxa és el desenvolupament de diverses geo-rutes no agressives amb el Medi Natural (a peu, amb bicicleta o amb vehicles motoritzats) per tot el territori del futur Parc Geològic i Miner. En col·laboració amb SIGMADOT, els responsables de l'associació ja fa temps que estan organitzant sortides guiades per diferents punts d'interès geològic i miner de la Llitera i la Ribagorça, algunes de les quals ja hem ressenyat a Temps de Franja.

Si us en voleu fer socis o demanar-los informació només cal que feu un correu a literaribagorza@gmail.com

'Sis dies corrents' a la Llitera

// P. E.

El teatre dels Titiriteros de Binèfar va acollir el passat diumenge 23 de març una projecció de la pel·lícula 'Sis dies corrents', seguida d'un col·loqui amb la productora Míriam Porté. 'Sis dies corrents va rebre sengles premis Gaudí a la millor pel·lícula i a la millor direcció en l'edició d'enguany. Dirigida per Neus Ballús, i rodada en català, castellà i àrab, 'Sis dies corrents' fa un seguiment de les vivències de tres treballadors d'una petita empresa de fontaneria i electricitat de l'àrea de Barcelona, mentre fan reparacions per diferents domicilis.

La productora de la pel·lícula, Míriam Porté, és una bona coneixedora de la comarca a causa dels seus orígens familiars a Peralta de la Sal, d'on són els seus pares i els seus germans. Míriam Porté és fundadora de la productora Distinto Films, amb la que el 2020 ja va obtindre un Goya al millor curtmetratge amb 'Suc de Síndria'. El teatre dels Titiriteros es va omplir per a veure la pel·lícula i escoltar el debat, en el que hi van participar diversos cinèfils locals i representants de l'Associació Castell de la Mora, que van baixar de Peralta a la plana de la Llitera per mostrar que la muntanya encara té molt a dir.

PEPA NOGUÉS, PREMI FRANJA CULTURA I TERRITORI 2021

«Si la llengua no s'usa, es perd»

// LLUÍS RAJADELL

Pepa Nogués, nascuda a Carlet (València) fa 50 anys, va rebre el passat 7 de desembre a Calaceit el Premi Franja que li va atorgar la Iniciativa Cultural de la Franja per la seua tasca de promoció del català al Matarranya. Nogués és llicenciada en antropologia per la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona. Viu a la Portellada i té dos filles. Treballa actualment com a professora de català a l'IES Matarraña de Vall-de-roures. Ha desenvolupat una extensa tasca d'investigació, divulgació i ensenyament de la cultura comarcal, a més de ser una activista compromesa que forma part de l'ASCUMA i l'Associació Clarió, entre d'altres.

Pepa Nogués
ARXIU

Què ha suposat per vostè rebre el Premi Franja, entregat per totes les associacions que treballen pel català a l'Aragó, per reconèixer la seua contribució a la promoció d'esta llengua?
El primer va ser una reacció de sorpresa. No soc una persona de grans càrrecs, soc més aviat una formigueta que treballa dia a dia. Més avant, vaig tindre un sentiment d'agraïment i em vaig sentir honorada per rebre un premi de la mà de molta gent que fa molts anys que treballa per la llengua i la cultura a la Franja i se'l mereix tant com jo i amb la qual he tingut el plaer de compartir molts moments.

Vostè és de Carlet (València) i viu a la Portellada. On està mes viu el català?
El meu poble ha rebut molts nouvinguts, però la major part de la gent ha nascut al poble. La llengua està viva al carrer i, com està molt protegida i normalitzada, és la llengua normal de comunicació. A l'àmbit informal, l'ús està a un nivell paregut al de la Portellada, però a l'àmbit formal està millor a Carlet.

Però la llengua també ho va passar malament al País Valencià.
Quan jo era menuda la situació no era com ara. La diglòssia era molt forta. Però ara ningú es planteja, per exemple, que si retola el seu negoci en valencià no vendrà tant com si ho fa en castellà. Ara està totalment normalitzat i el valencià és la llengua majoritària. Quan era xiqueta, la situació de diglòssia era pareguda a la que es viu aquí, al Matarranya. No vaig tenir una assignatura de valencià fins a cinquè curs de Primària. Actualment, totes les escoles apliquen la immersió lingüística, amb assignatures impartides en castellà i anglès.

La situació del Matarranya recorda la del seu poble quan era menuda?
És com la que jo he viscut a Carlet de xiqueta. Quan anava al batxillerat hi havia un conflicte lingüístic on la llengua s'utilitzava com arma política entre dretes i esquerres. Als anys noranta, ja vam arribar al bilingüisme, però a l'hora de fer activitats s'havien de mirar molt les paraules triades per a que alguna no sonara massa catalana. Ara, a Carlet, a nivell formal oral i escrit la situació és totalment diferent a la del Matarranya, perquè el valencià està normalitzat.

Mentre al Matarranya…
La situació és d'oralitat de la llengua i de diglòssia, de llengua minoritzada. Qualsevol acte públic, fora dels àmbits que treballen per la llengua, es fa només en castellà, encara que, en algunes ocasions, es pot combinar amb el català.

Per què els catalanoparlants aragonesos som tan propensos a canviar al castellà en qualsevol acte públic?
La gent ha de ser conscient que ha d'utilitzar més la llengua catalana. Hi ha moltes associacions que treballen per la llengua, crec que hi ha suport social, però a l'hora de parlar-la en actes públics sempre hi ha algú, a vegades només una persona o dues, que diu que és millor parlar en castellà. És molt fàcil canviar de llengua perquè de tots els problemes que tenim el principal és la falta de consciència de si la llengua no s'usa es perd. Donem per fet que la bona educació i el respecte signifiquen canviar de llengua i passar al castellà. A vegades, es canvia només per precaució, per si apareix algú que no entén el català.

> **«La situació del català al Matarranya és com la del valencià al meu poble quan jo era menuda, de diglòssia molt forta»**

Com es pot canviar esta propensió al castellà en tots els àmbits formals?
Hem de canviar el xip i pensar que l'actitud educada no és que jo canvie de llengua si no que el que escolta faci un esforç per entendre el català. Hem de deixar de pensar que és una falta de respecte parlar en la nostra llengua i hem de pensar que el que escolta la pot entendre encara que no la parle. Això se'n diu multilingüisme i és el model que prospera a nivell europeu.

Com s'ha arribat a esta situació de tan poca autoestima lingüística?
És com el gos de Pavlov: com hem trobat tantes dificultats per a usar la nostra llengua ja no ens atrevim a intentar parlar-la.

Com va afectar a la llengua la legislació dels governs del PP i el PAR ometent el català i denominant-lo Lapao?
Els anys de govern del PP van provocar una davallada molt forta de la consideració social de la llengua, encara que no van afectar a l'escola. Al tornar el PSOE i CHA al govern i amb la creació de la Direcció General de Política Lingüística s'ha notat una millora en la percepció que els aragonesos tenen de les llengües pròpies, l'aragonés i el català.

Com ho ha detectat?
Els professors que arribaven a l'institut el primer dia se n'enteraven que els xiquets parlaven català i es quedaven espantats. Ara, quan arriben, ja ho saben i són molt respectuosos amb la llengua, que és cert que s'hauria d'usar més. Ha canviat la percepció. Però, per altra banda, quan el Govern d'Aragó promou el català prosperen els moviments segregacionistes, com passava a València amb el blaverisme i aquí amb el xapurriau. La llengua es torna un instrument per fer oposició al Govern.

Per què el moviment del xapurriau fa tant soroll?
Crec que el moviment del xapurriau té molt menys pes social del que pensem, però el té perquè la llengua és més que un instrument de comunicació, té una història darrera i és un tema molt important. En certa manera, la seua existència indica que aquí la llengua catalana encara està viva.

Si no canvia la tendència actual, quina és la expectativa del català al Matarranya?
La de desaparèixer en dues generacions. Tenim l'exemple d'Aiguaviva, que ha perdut la llengua en dues generacions. La gent gran parla habitualment el català, però els sagals ni el parlen ni l'entenen. La generació que ara té uns quaranta anys, l'entén però parlen entre ells en castellà. A la manca de transmissió, s'afegeix el despoblament i l'arribada de nous residents no catalanoparlants.

Per què s'ha accelerat el procés de substitució pel castellà?
Pels canvis socials. Fins fa poques dècades, no hi havia immigració ni els mitjans de comunicació actuals, ni xarxes socials. I l'ensenyament no començava fins als sis anys, mentre ara comença als dos mesos. Els xiquets aprenen les primeres cançons infantils en castellà, igual que els colors o els dies de la setmana, encara que la mestra sigue del poble. La ruralitat va mantenir la llengua des del segle XII fins avui, però la continuïtat s'ha trencat pels canvis socials.

Quins son els factors més decisius per al retrocés del català?
Sobretot, influeix l'escolarització molt primerenca, que per altra banda ha estat un avanç molt important per a l'emancipació de la dona rural, i perquè les formes de comunicar-se han canviat. Les xarxes socials estan en castellà, i este és un problema que afecta a la llengua dels adolescents d'aquí i als de Barcelona. Es busquen les visualitzacions i si es pengen missatges en castellà arriben a més gent. És un problema que ja afecta a llengües com l'italià o el francès, perquè tot s'iguala. Les llengües que partim d'una situació precària encara ho tenim pitjor.

«Si la tendència actual no canvia, la llengua catalana desapareixerà de l'ús habitual en dues generacions»

Mal panorama em descriu.
També és cert que pot haver un fet inesperat que canvie la situació. A l'Alguer, la llengua estava quasi perduda, com a Aiguaviva. Per a la gent gran, era la llengua habitual, però els seus nets no l'entenien. De sobte, una aerolínia *low cost* va connectar Barcelona amb l'Alguer i van començar a arribar molts turistes catalans. Així, les tendes van pensar que si tornaven a parlar la llengua dels seus iaios tenien més clientela. I ara tot està retolat en català i als serveis turístics t'atenen en italià i català.

Creu que la situació del català al Matarranya és reversible?
Sí, si passa un miracle com el que va passar a l'Alguer... Però sí, crec, que tenim una oportunitat de salvar la llengua. Per això estem aquí. Hem de tenir esperança i evitar la ràbia, que a vegades no dixa veure la realitat.

Vostè és professora de català a l'institut de Vall-de-roures. Quantes hores de català reben setmanalment els alumnes?
Entre dos i tres hores, sempre com assignatura optativa.

És suficient per a garantir als alumnes el domini de la llengua al acabar la Secundària?
Oralment, sí, i, per escrit, crec que també. Reben el títol B2 al final de quart d'ESO, però demanem més hores per a que a l'acabar siguen totalment bilingües.

Quantes hores caldrien per a garantir el bilingüisme?
L'ideal seria un opció que permet la legislació actual que consistiria en impartir una assignatura en català. No afectaria gaire al conjunt de les matèries, però organitzativament és complicat. No s'ha pogut introduir a l'Institut Matarraña de Vall-de-roures, on l'ensenyament del català va costar molt d'arrancar. Va costar més que a cap altre institut de la Franja.

A altres instituts de la Franja ja es dona una assignatura en català?
Sí, des de 2007 a la majoria dels centres de Fraga. Un altre problema per a l'ensenyament del català és que al carrer no hi ha cap estímul per a aprendre'l. Cal utilitzar el català al carrer per a que els alumnes prenguen consciència del potencial de la seua llengua. En l'ús informal, els estudiants son bilingües, però no passa el mateix al nivell oral formal o a l'escriptura.

Per què va decidir implicar-se en el moviment associatiu del Matarranya?
Jo me vaig fer activista per obligació, perquè les meues filles em van començar a parlar en castellà. Jo, de jove, vaig viure el conflicte lingüístic a València i és un tema que em té molt sensibilitzada. Recordo, de

Pepa Nogués
ARXIU

molt menuda, anar a l'escola i preguntar-li a ma mare per què al passar la porta només parlàvem castellà. Perquè a vegades els mestres eren del poble i parlaven valencià. També va influir en la meua conscienciació lingüística un professorat de valencià molt motivat i que transmetia passió per la nostra llengua. En acabar la carrera, vaig viure a la Terra Alta i em vaig fer sòcia de l'ASCUMA, i la situació del Matarranya em recordava molt el que havia viscut a València, amb una diglòssia molt accentuada.

Però la seua implicació va més enllà de l'activisme cultural, perquè també s'ha involucrat a fons en la lluita contra la saturació de parcs eòlics que es projecta per a la comarca.

Crec molt en la mobilització de la gent del carrer. Tots formem part de la societat i és important que la gent faça sentir la seua veu. És democràtic involucrar-nos en el que ens està passant. Crec en el paper de la societat civil perquè això ens afecta a tots. És important reivindicar quan les coses no es fan bé. Amb les centrals eòliques, els grans volen utilitzar els menuts per fer diners.

Quina afecció tindrien per a la comarca les centrals plantejades si finalment es fan?

La nostra vida no seria igual. Els parcs estan projectats al costat dels pobles on vivim. Els molins voltarien damunt dels nostres caps. Canviaria el paisatge, el so contaminaria els pobles i es desmotivaria projectes de vida al voltant de l'agricultura o la ramaderia, a més de perjudicar el desenvolupament turístic, perquè són instal·lacions que dominarien el paisatge. Els molins previstos son quatre vegades més alts que el campanar més alt de la comarca. Es un projecte desmesurat.

Però aportarien recursos als ajuntaments?

Es cert que hi ha un problema de finançament municipal i aportarien diners, però la gent no ha pensat que el patrimoni immobiliari es devaluaria i això afectaria a tothom. La gent ha treballat molt per a tenir un patrimoni que perdrà molt valor.

Vostè és comissària de l'exposició itinerant de l'ASCUMA sobre Desideri Lombarte (Penaroja 1937-Barcelona 1989), que ha passat per més de 70 pobles i ciutats. A què atribueix el seu èxit?

Vaig ser-ne l'autora amb el disseny de Gràfiques del Matarranya. I soc la comissària de l'exposició. La poesia de Desideri és molt clara i arriba a tothom. És molt senzilla però alhora ens omple a tots perquè és profunda. Aquí està la seua gràcia, ajuntar profunditat amb senzillesa. La poesia que dedica a les emocions, més universal, també és clara i profunda i arriba a la fibra. Anar amb Desideri és garantia que agradarà. Ningú ha posat inconvenients a que estiga escrita en català. El seu missatge és tan integrador que ningú hi pot estar en contra. Una de les seues frases era: «Parlar català és la nostra forma de ser aragonesos».

NO SOM D'EIXE MÓN

Temps complicats // Francesc Ricart

Eixits, o quasi, de la pandèmia, vivim de fa dies la guerra contra Ucraïna «en directe» que ens té ben atuïts. Si hi afegim la coincidència amb la pèrdua de persones importants per a la nostra cultura, penso en el gran Pau Riba i el sociolingüista Miquel Strubell, tot se'ns manifesta més feixuc.

I un servidor encara hi vull afegir la mort de mossèn Antoni Serramona i Terrado aquest mes de gener a Barcelona. Mossèn Serramona va deixar una bona petjada a Fraga tot i que hi va estar poc temps, del 1963 al 1965. L'empremta va ser entre els joves i també, em sembla, en els capellans que el van seguir. Em refereixo a la catalanitat que va comportar el seu «ministeri». Disculpeu la nota personal, però no ho és; o no és una referència només personal: eren els capellans que calien que, malgrat la foscor franquista que ho amarava tot, «aplicaven» la lògica necessària en tant que Fraga era una parròquia del bisbat de Lleida. Aleshores Lleida era la nostra capital: hi anaves al metge especialista i a l'hospital; bona part de les activitats econòmiques hi passaven i, no cal dir, la «part espiritual» era guiada pel bisbat de Lleida. Tot d'allò més natural.

Avui aquest paisatge *sociohumanoeconòmic* gairebé ha desaparegut. Podem dir que només ens queda l'almoina de l'atenció sanitària a Lleida segons els acords autonòmics... Molt trist des del punt de vista de la catalanitat de les nostres comarques.

Mossèn Serramona, tanmateix, em porta a tenir present un altre camí el desgavell que ha suposat la baixa de les parròquies del bisbat de Lleida per portar-les a Barbastre, amb els episodis «diabòlics» que van culminar amb el trasllat —amb nocturnitat i *manu militari*— de béns del patrimoni artístic del Museu Diocesà de Lleida al monestir de Sixena, un cas que encara no està del tot tancat i del qual aviat coneixerem més capítols atès que s'està pendent de la resolució del Tribunal Suprem contra els consellers de la Generalitat Vila i Puig, acusats de desobeir per no haver lliurat les 44 peces que componien el «botí» que finalment es van endur la Guardia Civil a cop d'article 155. Veurem com conclou o si continua la «història».

Ho acabo: l'ombra de la foscor franquista és allargada i atapeïda com una cegallosa i els temps que vénen n'hauríem de ser conscients a la Franja.

Textos antics en català a la Ribagorça i al Pallars

// Glòria Francino Pinasa

Aquest mes primaveral tan representatiu per a la literatura i les lletres en general, agrada llegir i recordar, com és ara el llibre *Primers textos de la llengua catalana*, a cura de Josep Moran i Joan Anton Rabella, publicat l'any 2001, on apareixen les primeres paraules en català enmig de documents escrits en llatí, ja que en els segles X i XI era la llengua utilitzada als escriptoris medievals.

Les llengües romàniques es formen a l'edat mitjana i, en casos com el del castellà, els primers escrits es daten a finals del segle X i a començaments del segle XI, com són *Las Glosas Emilianenses*, i *Las Glosas Silenses* una mica posteriors, on els frares copistes explicaven, als marges dels manuscrits, algunes paraules llatines en llengua romanç castellana perquè fossin comprensibles als possibles lectors.

Pel que fa a la llengua romanç catalana, un d'aquests primers documents és un jurament de fidelitat de Radulf Oriol, dels castells d'Areny i Orrit, al comte Ramon IV del Pallars: «Jo fideles vos seré», datat aproximadament entre els anys 1028-1047. La traducció diu així:

«Juro jo, Radulf Oriol, fill de Mirabile, a tu Ramon, comte, fill d'Ermetruit, i a tu Ermesenda, comtessa, filla de Guilla. Dels castells d'Areny i d'Orrit, jo us en seré fidel; jo no us els denegaré ni us els faré denegar. I si Girbert, senyor meu, ve a menys per mort, jo us atendré sense llogre, que no us en demanaré. Com ací està escrit i hom hi pot llegir, us atendré per dreta fe, sense enganyar-vos, per Déu i pels seus sants» (*Op. Cit.* p.46).

Radulf Oriol s'encarregava dels castells d'Areny (de Noguera), a la Ribagorça aragonesa, i del castell d'Orrit, al Pallars Jussà, ambdós castells molt pròxims, en vista un de l'altre, damunt de les roques dels pobles respectius i a diferent marge del riu Noguera Ribagorçana.

Qui era Radulf Oriol no ho sabem, però sí que va deixar constància de la seua fidelitat al comte Ramon i a la comtessa Ermesenda i al seu senyor Giriperto. Oriol era un nom molt habitual al *Cartoral d'Alaó*, i Radulf hi apareix al document 249, segons Corral Lafuente, desembre de [1031-1049], on Radolfus i la seva esposa Dadili venen mitja vinya situada al castro d'Orrit a Mir Dachó; aquest Radulf per època sí que podria està relacionat amb el personatge Radulf Oriol i té una vinya al castell d'Orrit.

Castell d'Areny en vista del d'Orrit
CARLES BARRULL

Respecte al «meu senyor Giriperto» tampoc no se sap qui és. No obstant, voldria deixar constància del document 257, datat al gener de [1054-1063] del *Cartoral d'Alaó*, segons Corral Lafuente, Miro, fill de Giripero, dona unes terres a l'apèndix d'Aulet, que posseïa amb el seu germà Raimundo, al monestir d'Alaó. Aquest alou anava del riu Noguera fins Coll d'Espina i contenia terres, vinyes, arbres, cases i casals, horts i canemars. El document va signat per «Miro, fillo Giripero» i «Miro Bradila». I entre els testimonis hi consten «Guilem, Giribert et Bertran». Tot i que el document és més tardà que el jurament de fidelitat, es pot comprovar que aquest nom germànic: Giribert en aquells moments s'utilitzava a la comarca.

Del text original voldria destacar algunes paraules que s'utilitzen encara avui: el pronom *vos* «Vos deixaré cols a la porta»; antigament el tractament de vos era també per a dirigir-se a la gent molt gran. L'adverbi *ací* «Ací, avui fa fred» és plenament viu a la Ribagorça. I el verb *atenre* 'atendre' amb un altre significat 'atansar, donar...', però amb la mateixa forma consonàntica: *tnr* «Li vai atenre el paraigües» es fa servir en molts contextos.

El 28 de setembre de 2013 a Areny es va realitzar la Jornada Cultural de la Terreta, organitzada pel Centre d'Estudis Ribagorçans, amb la presència dels alcaldes d'Areny, Miquel Gracia, i de Tremp, Víctor Orrit. Es va inaugurar per primera vegada l'exposició *Els orígens de la llengua catalana. Jo fideles vos seré* i es va publicar un opuscle, amb aquest mateix títol, a càrrec de Joan Anton Rabella, cap de l'Oficina d'Onomàstica de l'Institut d'Estudis Catalans, qui en va fer l'explicació pertinent sobre la importància dels documents feudals, coneguts pels especialistes quan el català encara no era una llengua escrita i els escribes ja intuïen que hi havia paraules llatines de difícil interpretació per la majoria de la gent, que no sabia llatí, i és quan comencen a utilitzar les paraules en romanç català. A més a més d'aquest text, n'hi ha altres del Pallars Jussà on apareixen els topònims d'Arbul i Castissent.

Veus del cerç recorregueren la Franja el Dia Internacional de la Llengua Materna

// Carles Sancho Meix

Com cada any, des del 2016, el 21 de febrer se celebra el Dia Internacional de la Llengua Materna instituït per la UNESCO. A l'Aragó qui s'encarrega de programar i promocionar les diferents activitats que organitzen les entitats és la Direcció General de Política Lingüística que, a la vegada, presenta convocatòries pròpies de caràcter més general. Actes culturals que se celebren entre els mesos de febrer a l'abril. La DGPL, per fer més visibles les llengües catalana i aragonesa, minoritzades en la nostra comunitat, va presentar a Saragossa el documental *Vozes en o zierzo / Veus en el cerç / Voces en el cierzo. Aragonés i catalán, nues*tras llenguas sota la direcció de Vicky Calavia, en què fa una anàlisi del passat, present i futur de les nostres llengües i on hi participen diversos filòlegs especialistes . Està previst que es projecte a tot el territori aragonès durant els pròxims dos anys,. La mateixa entitat també presentà *Manual de buenas prácticas sobre lenguas propias de Aragón* que es pot descarregar d'internet. L'obra analitza la situació de les llengües minoritzades a l'Aragó en els diferents àmbits i aporta suggerències per a la seua aplicació a l'ensenyament, als mitjans de comunicació i a les administracions públiques.

Enguany s'han fet més de 140 activitats programades en més de 50 municipis aragonesos: lectures dels nostres autors, tallers, xerrades, còmics, publicacions, concerts, treballs literaris, cinema, jocs tradicionals, representacions teatrals, investigacions, presentacions de llibres, taules redones... que s'han realitzat en els centres escolars, instituts de secundària, biblioteques, ajuntaments, centres culturals, on line... En el Seminari Autonòmic de Professors de Català d'Aragó els centres treballen els refranys d'hivern i editaran un vídeo sobre el material recollit i en el projecte del Mapa Lingüístic Interactiu de les Llengües Romàniques han de gravar un vídeo llegint un text per penjar-lo en un mapa compartit amb altres parlants de l'aragonès i l'asturià. Este mes de febrer es van lliurar els Premis Literaris atorgats pel Govern d'Aragó que donen suport i reconeixement a les llengües pròpies: el Guillem Nicolau, en català, al periodista de Vall-de-roures Lluís Rajadell per *Terra agra* i l'Arnal Cavero, en aragonès, al professor de Filosofia de Plan José Solana Dueso per *La deleria del cobalto*. Es presentà, a la capital aragonesa, *l'Obra completa poètica de Desideri Lombarte* editada per l'Instituto de Estudios Turolenses que inicia la col·lecció Biblioteca Turolense. A Mequinensa el mapa de toponímia de la població del Baix Cinca, el número 4 de la col·lecció Toponímies d'Aragó, i el III Premi d'Investigació Jesús Moncada que s'atorgà al treball de Jaume Albiol *Mequinensa 1808-1898: 90 anys del segle XIX*. L'Associació Cultural del Matarranya organitzà la conferència on line *Sociolingüística de la llengua catalana a l'Aragó* a càrrec de Natxo Sorolla professor universitari de Pena-roja de Tastavins, dins de les Jornades de Reflexió en Positiu sobre el Futur de la Nostra Llengua.

La directora del documental, Vicky Calavia i la pantalla d'inici
GOVERN D'ARAGÓ

Les activitats programades per celebrar el Dia Internacional de la Llengua Materna cada vegada són més nombroses i es fan a més municipis de la nostra comunitat i és que les llengües minoritzades aragoneses estan en greu perill de desaparició si no s'intensifica la seua dignificació i promoció. Perdre l'aragonès i el català significaria empobrir el nostre patrimoni cultural llegat dels nostres avant passats. Ja en el Dictamen de 1997 sobre la política lingüística de les Corts d'Aragó s'incidia en el "reconeixement de la realitat multilingüe d'Aragó, com una riquesa cultural pròpia de la Comunitat Autònoma que forma part del seu patrimoni històric, en conseqüència les llengües minoritàries han de ser especialment protegides per l'Administració". D'esta urgent necessitat, prou evident, s'ha fet imprescindible, molts anys més tard, la creació el 2015 de la Direcció General de Política Lingüística en el Govern d'Aragó per protegir i promocionar les llengües pròpies, històriques i minoritzades del nostre territori: el català i l'aragonès.

L'Acadèmia Aragonesa de la Llengua crea els instituts de l'aragonès i el català

L'escriptor Ánchel Conte i el professor Javier Giralt seran els directors d'ambdues institucions

// Redacció

El dia 21 de març de 2022, es van constituir a Saragossa l'Instituto de l'Aragonés i l'Institut Aragonès del Català, integrats a l'Acadèmia Aragonesa de la Llengua, entitat que va ser creada per la Llei 3/2013, de 9 de maig, d'ús, protecció i promoció de les llengües i modalitats lingüístiques pròpies d'Aragó (més coneguda com a «Llei de Llengües d'Aragó») i que es regeix pels Estatuts aprovats al Decret 56/2018 del Govern d'Aragó.

És una institució científica oficial i pública en l'àmbit de les llengües i les modalitats lingüístiques pròpies d'Aragó i està formada per l'Institut de l'Aragonés i l'Institut Aragonès del Català.

Aquests dos instituts seran els encarregats, segons els Estatuts esmentats, de proposar les normes de l'ús correcte de l'aragonès i del català a Aragó i de vetllar per la seva aplicació; també tenen, entre d'altres, les competències d'inventariar i actualitzar el seu lèxic, estimular-ne l'ús, l'ensenyament i la difusió, col·laborar amb la formació del professorat, o assessorar els poders públics i institucions sobre temes relacionats amb les dues llengües.

En aquesta primera sessió, ambdós instituts han elegit el seu director i la seva comissió permanent, que seran els òrgans de govern juntament amb el plenari, format pels i les acadèmiques que es van adscriure a cadascun en la sessió de constitució del ple de l'Acadèmia (1 d'octubre del 2021).

En el cas de l'Institut de l'Aragonés, el director és Ánchel Conte, a qui acompanyen a la comissió permanent Juan Pablo Martínez (subdirector), Francho Nagore (secretari-administrador), María Pilar Benítez i Manuel Castán (vocals).

En el cas de l'Institut Aragonès del Català, el director és Javier Giralt, a qui acompanyen a la comissió permanent Ramon Sistac (subdirector), Maria Teresa Moret (secretària-administradora), Merxe Llop i Carme Alcover (vocals).

A la seva reunió constitutiva, tots dos Plenaris dels instituts també van nomenar dos vocals, respectivament, per a la Junta de Govern de l'Acadèmia. D'aquesta manera, l'òrgan de govern de l'Acadèmia, conformat per Javier Giralt com a president, M. Pilar Benítez com a vicepresidenta, Juan Pablo Martínez com a secretari i M. Teresa Moret com a tresorera, es completa ara amb els vocals Francho Rodés, M. Ángeles Ciprés, Ramón Sistac i Merxe Llop.

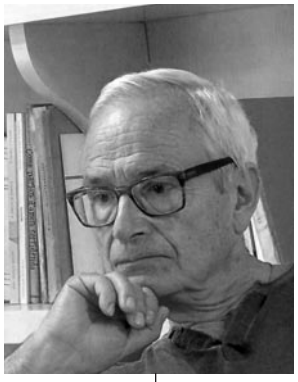

J. Giralt (a dalt), director de l'Institut Aragonès del Català i Á. Conte (a sota), director de l'Instituto de l'Aragonés. ARXIU

Així mateix, es van tractar altres assumptes que seran portats properament al Ple de l'Acadèmia Aragonesa de la Llengua per a la seva discussió i aprovació.

Esperem que l'Acadèmia, un cop s'ha dotat dels seus òrgans executius en l'àmbit de cadascuna de les dues llengües, comenci amb l'agilitat i els mitjans precisos a dur a terme la important tasca d'investigar i garantir un desenvolupament normalitzat d'aquestes dues llengües minoritzades.

SE VA SOLSINT

Cabòries primaverals // Patrici Barquín

Un canvi tan radical com sobtat al paisatge i tot pareix explotar en una festa de colors. Les armelleres han estat les primeres en unflar los borrons i fer-los petar, d'un dia pel l'altre, com si fossin los coets de serpentines d'una festa infantil d'aniversari. També han eubert les flors, com euria los ulls Pola Negri, los mullarerers i les nectarines, pintant lo paisatge, com si fossin artistes puntillistes que venen de carregar la paleta de colors, de tots los tons de rosa possibles. Per la seua part, les pruneres, més modestes, s'han limitat a tintar tot de blanc llampant, il·luminant los dies de sol i carregant l'aire d'olors de nèctar i mel que fan embogir a abelles i borinots que ballen agraïts de viure.

Los cirerers són los mes tímids, per això són los raders a ensenyar les seues flors. Sembla que lis cal una mica de confiança, una mica d'anar veient lo que fan los altres col·legues arrelats a la terra, adés de decidir-se a llençar les seues flors al món i desfermar un autèntic èxtasi d'aromes que ens recordarà que és «Le Temps des cerises».

Sonen sirenes. Avions eixordadors sobrevolen la nostra terra. Cauen bombes i obusos mentre les sirenes criden i mirem de trobar un amagatall segur. Tot lo dia se veuen llargues cues de cotxes que no avancen per la carretera. A les vores, com si fossem formigues, formem una interminable ringlera de despulles humanes que caminem desnortades i carregades en les poques pertinences que creiem útils o impossibles de deixar abandonades a la seua sort. Mentre ens diuen que a un país llunyà hi ha una ministra que ha dit que enviarà armes a la nostra terra. Totes les formigues de la carretera quedem terroritzades. Lo que sobra astí són armes. I mentre caminem arrossegant los peus somiem en una primavera agon los soldats deserten i s'abracin plorant, mentre persones obreres de tot lo món dixen d'escoltar ministres i poca-soltes i declaren la vaga general indefinida fins que tota eixa bogeria pare i juntes anem solsint «Le temps des cireses».

Buscant un Pacte Nacional per la Llengua

// M. D. GIMENO

La consciència de la crisi que està patint la llengua catalana al seu territori patrimonial ha animat a la Generalitat de Catalunya a engegar un ambiciós projecte per revertir-la: l'anomenat "Pacte Nacional per la Llengua". S'està presentant a la societat civil. A Tarragona l'acte es va celebrar el passat 30 de març, a l'Antiua Audiència, presidit per Pau Ricomà, alcalde de la ciutat, i amb la presència de dos catedràtics de Sociolingüística: Francesc Xavier Vila, ara Secretari de Política Lingüística, i Miquel Àngel Pradilla, professor a la URV, que ha dirigit l'informe previ "Un marc sociolingüístic igualitari per a la llengua catalana".

Segons va exposar Pradilla, l'estudi, preparat per experts de diverses universitats i de l'IEC, pretén detectar la realitat de la llengua, des de la situació demogràfica i demolingüística, passant pel seu ús en diferents àmbits (jurídic, educatiu, món socioeconòmic, sanitat, mitjans d'educació i indústria cultural, repte digital), per acabar en la manera d'assegurar la continuïtat de la comunitat lingüística. A la base social del problema es troben la baixa natalitat actual, lo procés inacabat d'inclusió i recuperació del català de les migracions dels anys 1950-1975 i l'arribada de noves amb un 45% de castellanoparlants, una situació agreujada per comportaments quotidians de canvi de llengua amb desconeguts "racialitzats". Al terreny legal, ademés, hi ha un "sostre de vidre" pel rendiment escàs de la protecció i promoció que proporciona la Constitució, que en l'àmbit internacional comporta un desemparament jurídic, arribant a menystenir-se sense cap conseqüència la Carta Europea de les Llengües Minoritàries, i que dins de l'Estat provoca una interpretació recessiva de l'oficialitat del català per part dels tribunals. Finalment, la fragmentació territorial de la "catalanofonia" —terme destacat per Pradilla— dificulta el funcionament normal de la llengua, on la comunitat total de catalanoparlants només afecta els recomptes, quan Catalunya hauria d'exercir una major responsabilitat i incentivar la densitat comunicativa.

Un moment de l'acte a Tarragona
M. D. GIMENO

Molt recent la sentència judicial que obliga a un mínim del 25% de classes en castellà —que ha suscitat una proposta d'actuació de quatre partits catalans—, mitja dotzena de mestres en vaga van interrompre l'acte amb crits i una pancarta, que era una eloqüent mostra d'esta realitat fragmentada: "País Valencià: plurilingüisme 60%; Illes: Decret de Mínims, ni el 50%; Principat: sentència 25%". La Catalunya francesa i la Franja aragonesa, inexistents.

Les dades sociolingüístiques objectives haurien de servir per prendre decisions polítiques amb l'aplicació de mesures. Estes sorgiran d'un procés col·lectiu que, tal com va explicar Vila, vol implicar la societat a través de sessions deliberatives sectorials (que organitza la Generalitat) i de proximitat (a proposta de la ciutadania), amb les associacions i els municipis com agents dinamitzadors. Hi ha una pàgina web explicativa, amb materials de suport, per orientar les activitats (presencials, en línia o híbrides), entre els mesos de març i juny: https://llengua.gencat.cat/ca/pactenacional-perlallengua/inici/. Ara caldrà aguardar si una proposta tan positiva, encomençada amb un rigorós treball acadèmic, arriba a la massa social amb una campanya mediàtica a l'alçada de les expectatives, aconseguint implicar-la.

DICCIONARI PER A POCA-SOLTES

Bufetada // Ramon Sistac

Cop donat a la cara amb la mà plana. Derivat de *bufet* que, com *bufar*, prové de *buf*, onomatopeia que reprodueix el soroll de l'aire quan ix per la boca. Com que té molta incidència en el llenguatge popular té infinitat de sinònims, sovint d'ús vulgar o eufemístics: bufa, bufet, galtada, pinya, pinyac, bolet, cleca, plantofada, calbot, mastegot, ventallot, castanya, castanyot, nata, morma, bleva, galeta, sigotada, patac, patacada, batzac, batzacada, trompada, ceballot, cop, colp, tapamorros, xapa, revés, carxot, catxamona, hòstia, hostiot, boticaixada, pantegada, xola, clatellot, clatellada, bescollada, cop de puny, punyada... I segur que me'n deixo un pujal. Qui s'anima a cercar-ne més? Bé; no sempre són exactament sinònims: un revés es clava amb el dors de la mà mentre que la galtada es fa amb el palmell ben obert, el tapamorros va directe a la boca, el clatellot a la part posterior del cap i la punyada ataca indiscriminadament la cara a les barres, l'ull o el nas.

Avui tothom en parla com a conseqüència del mastegot que va rebre un còmic de gust més que dubtós durant la gala dels Òscar, propinada per un actor de talent també més que dubtós que, a més a més, va ser guardonat aquell mateix vespre amb l'estatueta al millor actor, tot i que en el moment d'etzibar-la no estava pas actuant. Crec que no val la pena de parlar més d'un espectacle tan lamentable com aquell perquè ja se n'ha opinat prou, i altres problemes més greus té la humanitat. Tan sols, però, un detall de tot plegat que va una mica més enllà dels excessos de testosterona, de mal gust i de masclisme tronat. L'actor va dir alguna cosa així com «keep my wife's name out of your fucking mouth!». Doncs bé: les televisions dels USA ho van censurar. Els americans poden veure hòsties en directe, però no poden sentir res relacionat amb «fotre». Veure per a creure.

La veu de sis poetesses de la Franja, enregistrada en vídeos artístics

// Màrio Sasot

La Direcció General de Política Lingüística del Govern d'Aragó, en col·laboració amb la Direcció General de Planificació i Equitat, han llançat una ambiciosa iniciativa per a donar a conèixer les creacions d'un bon grapat de poetesses aragoneses que utilitzen en els seus textos la llengua aragonesa o catalana. En aquesta primera fase s'han enregistrat un conjunt de vint-i-dos videopoemes pertanyents a sis escriptores de la Franja: Merche Llop, Marta Momblant, María Pilar Febas, Susana Antolí, Silvia Ferragut i Carme Alcover, i setze en aragonès: Ana Abarca de Bolea, Carmen Castán, Isabel de Rodas, Carmina Paradís, María José Subirá Llobatera, Nieus Luzía Duezo, Pilar Benítez, Ana Giménez Beltrán, Chuana Coscujuela, Rosario Ustáriz, Mariví Nicolas, Natividad Castán, Elena Gusano, Ana Tena, Elena Chazal i Kalu Treviño.

José Ignacio López Susín i Ana Montagud
GOVERN D'ARAGÓ

El projecte, dotat pel Departament d'Educació, Cultura i Esport del govern d'Aragó amb 18.000 euros, va ser presentat el passat 11 de març a Saragossa pels directors generals José Ignacio López Susín i Ana Montagud, i s'emmarca en el Pacte d'Estat contra la Violència de Gènere. També ha comptat amb la col·laboració de la Comarca de la Jacetania.

Aquests 22 primers videoclips seran difosos a través del canal de YouTube «Llengües d'Aragó» i de les xarxes socials del Govern d'Aragó.

Segons explicaren López Susín i Montagud, l'objectiu primordial d'aquesta iniciativa és donar visibilitat al paper de la dona i de la perspectiva de gènere en relació amb les llengües pròpies d'Aragó i tractar de canviar el tradicional paper silenciós i silenciat que la dona ha tingut en la història i l'actualitat de totes dues llengües.

Per a culminar aquesta tasca de donar a conèixer el treball literari de les dones en aquestes dues llengües pròpies, s'organitzarà entre octubre de 2022 i març de 2023 una exposició en la qual seran presents diverses escriptores participants en el projecte de videopoemes . La mostra girarà per les localitats de Saragossa, Jaca i Alcanyís.

Els videoclips han comptat amb la col·laboració de les comissàries de l'exposició que s'està preparant —Chulia Ara i María Teresa Moret— i han estat coordinats per la productora i realitzadora audiovisual Vicky Calavia, editats per Álvaro Mazarrasa i locutats, en molts casos, per les mateixes autores. A més, contenen un codi QR amb una breu ressenya biogràfica de l'autora que permet utilitzar-los també com a eina didàctica.

Iván Izquierdo, tècnic educatiu i un dels responsables, des de la Direcció General de Política Lingüística, d'aquest projecte de dones escriptores en aragonès i català informà a *Temps de Franja* que «tenim previst que la producció de videopoemes no es quedi en aquests vint-i-dos ja editats i tingui continuïtat amb poetesses rellevants ja desaparegudes, com ara la calaceitana Teresa Jassa, de la qual s'està preparant una locució adient».

U12

Nonasp i jo // Esteve Betrià

Us ho confesso, de sempre he sentit admiració per la vila de Nonasp i per les nombroses activitats socials i culturals dels seus fills (i filles). Si bé des de la infantesa el nom de Nonasp —al costat dels de Favara, Maella i, encara el més pròxim, de Faió— formava part del meu imaginari, el primer contacte físic amb aquesta vila, i la seua gent, no va ser fins a l'estiu de 1984 —o, més probablement, la Setmana Santa de 1985— quan amb una motxilla i un sac de dormir em vaig plantar al bell mig de Nonasp amb la intenció d'aplegar textos de la literatura popular. Per fortuna, totalment desorientat, vaig coincidir amb un noi a qui vaig demanar si coneixia un racó on estendre el meu sac; aquest noi, una mica més jove, em va convidar a passar la nit a ca seua; i així ho vaig fer. Aquell noi era Màrio Rius Roc.

D'aleshores ençà he freqüentat la vila de Nonasp —no tant com hauria volgut—, de la qual m'ha arribat les revistes locals *Lo Portal* —a partir de febrer de 1984— i *L'Eixam* —a partir de 1997— i algunes monografies com ara *Vint anys del Museu Etnològic / Vint històries nonaspines* (2018), *Històries de la nostra gent* (2020), ...

Em cal afegir que l'any passat es commemorà el 25è aniversari de la creació de l'Associació Amics de Nonasp, en què a més d'en Màrio Rius, i sa filla Estela Rius Ferrer, destaquen altres activistes culturals nonaspins com ara JMa Ràfales, Daniel Maza i Hipòlit Solé.

Una última nota que no voldria oblidar, a propòsit del topònim Almenasp, on s'observa una primera síl·laba 'Al' que recorda topònims lliterans —Alcampell, Albelda, Altoricó,...— i segrianencs —Almatret, Alcarràs, Alfarràs, Almacelles,...—; una segona síl·laba 'me', que parteix de la vila de Mequinensa; i, esclar, la darrera remet a la segona síl·laba del topònim Nonasp.

Els Esteve Ferrer, una família de músics de Calaceit

// Carles Sancho

Sergio Esteve
ARXIU

Ángel Esteve, amb la guitarra
ARXIU

La música ha marcat de manera molt positiva la família calaceitana Esteve Ferrer. El pare, Ángel Esteve, s'hi va vincular des de ben jovenet a través de la Rondalla de Calaceit que es va formar cap al 1957, on ell actuava com a cantador i guitarrista. De l'agrupació juvenil local, seixanta anys més tard, només en sobreviuen quatre membres: Jaime Colomer, llaüt, Ramon Valls i José Luis Colomer, bandúrries i l'incombustible Ángel. Esta formació musical local ha animat les festes majors, les misses baturres, les trobades d'amics i aniversaris, tant a la capital cultural del Matarranya com a les viles del voltant. El seu repertori és molt ampli: jotes, entre elles la de Calaceit, havaneres, pasdobles, boleros, cançons de tuna, música pop... En la dècada dels 90 van gravar una casset i per celebrar el seixanta aniversari de l'agrupació, van enregistrar el CD *Rondalla de Calaceite* (2019) amb una selecció de temes del seu extens repertori. Els components de la rondalla veuen amb molta tristesa com la formació local no tindrà continuïtat perquè les noves generacions de calaceitans no mostren gaire interès per la música tradicional interpretada per aquesta mena de formacions.

Esta gran motivació musical del pare la va voler transmetre als seus fills perquè es donà la circumstància que a Calaceit funcionava amb molt d'èxit una escola municipal de música quan els seus fills eren menuts. Així la Raquel, amb deu anys, va començar els estudis musicals que més tard continuà i obtingué la diplomatura amb l'especialització d'acordió. Més tard va fer de professora de música a Vall-de-roures, Alcanyís, Massalió, Maella, Favara, Nonasp... Sergio, com la seua germana, també inicià estudis a l'Escola de Música de Calaceit i va fer de professor de música a Calaceit, la Freixneda, Massalió, Favara, Nonasp... Cap a 2000 Sergio participa en les primeres actuacions de les Corals del Matarranya tocant la gaita en les populars *Aubades del Matarranya* en què finalitzaven els concerts. Com a resultat d'aquella dècada musical de les Corals s'enregistra el CD *Música Tradicional del Matarranya* (2009). El 2006, en la 16a Trobada Cultural del Matarranya a Arenys de Lledó, actuen per primera vegada els dos germans formant un duo: Raquel posa la veu i Sergio la guitarra, seguint el camí del seu pare. Ells dos es convertixen en un referent musical en tots els projectes que es fan en la comarca del Matarranya. Així participen en el CD *Sons del Matarranya* (2007), que impulsa ASCUMA, on hi col·laboren com a duo amb el nom de Rakel, i la germana també amb el grup Subatòmic. La Comarca del Matarranya promou un nou projecte *Sons de la terra* (2010) i també hi col·laboren de l a mateixa manera: com a duo Rakel i la Raquel amb Subatòmic. En la 25a Trobada Cultural del Matarranya actuen a Aiguaviva de Bergantes el 2015 amb un format acústic com a Rakel i en el seu repertori trobem pop, boleros i música d'autor.

Els dos germans, amb un gran esforç, han aconseguit dedicar-se professionalment a la seua afició i passió familiar: la música. Raquel viu a Tarragona, va estudiar per a professora i especialista de la veu: assessora vocal i patologia de la veu. Ha obert a Tarragona una escola de cant i també ha col·laborat en curts de cinema. Sergio viu a Constantí i treballa com a professor de música i toca la guitarra amb el grup de Joan Reig, el popular bateria i compositor d'Els Pets i forma part del grup Tarraco Surfers. Sergio i Joan Reig han participat en les Jornades Culturals de l'Associació Cultural del Matarranya interpretant diferents temes, el calaceità acompanyant a la guitarra la veu del seu amic tarragoní.

Terra d'acollida // Vicent Pallarés Pascual

El conflicte entre Rússia i Ucraïna ha generat un llarg nombre de persones refugiades, sobretot nens i dones, ja que els homes s'han hagut de quedar al país. En aquest moments la solidaritat internacional és bàsica per sobreposar-se una tragèdia que ja desborda totes les previsions. Una situació difícil d'imaginar en una Europa dels nostres temps.

En un territori on existeixen espais per poder acollir, en un medi rural on la despoblació avança, tenim aquest deure moral amb les persones que fugen de la guerra i la destrucció. Ara és important fer-ho, no sols amb la població d'Ucraïna sinó també les persones que fugen d'altres conflictes. Seria el que voldríem per a nosaltres si ens trobàrem en aquesta situació.

Tot refugiat de guerra té el dret, internacionalment reconegut, d'acollida i asil. Qualsevol persona pot esdevenir, al llarg de la seva vida, un refugiat polític o demandant d'asil. Caldria pensar que moltes persones van patir les conseqüències d'un exili forçat després de la Guerra Civil. Ara caldria organitzar-se en temps difícils per sobreposar-se a la situació. Espais i infraestructura hi ha, ara cal voluntat.

El jornal com a mesura de tot

// Jordi Marín

De menut em fascinava la facilitat amb què la gent gran del poble ataüllava les dimensions dels bancals. Amb un simple cop d'ull eren capaços de calcular la superfície d'un tros de terra erma malgrat que aquesta tinguera una forma irregular. A l'escola ens ensenyaven a calcular àrees de quadrats, rectangles, cercles o fins i tot de figures compostes, però sempre havíem de tirar mà d'un tros de paper, d'una llapissera i d'uns minuts per fer els càlculs adequats. Ara bé, aquells hòmens només necessitaven una mirada i, tot i que en aquell moment no n'era conscient, anys d'experiència i suor.

Amb tot, el que em deixava més parat no era la rapidesa amb que dictaven sentència sinó les unitats amb què donaven el veredicte: jornals, fanecades... Això s'escapava de tot senderi, quines unitats són eixes? A escola no me n'havien parlat! Coneixia el sistema mètric i, com a molt, les àrees i hectàrees. Què era un jornal? I una fanecada?

Ma *uelo*, que li agradava fer de connexió entre el seu món i el que jo tenia a l'escola, em va donar la clau per fer la conversió: tres jornals i una fanecada són una hectàrea. Au! tot arreglat. O almenys això pensava ell, perquè jo em vaig quedar igual. Quanta superfície representa que és un jornal? I una fanecada? La resposta que em va donar em va deixar ben parat: el tros de bancal que un home és capaç de treballar —llaurar, segar...— en un dia, és a dir, en un jorn. D'aquí el nom, jornal. Però clar, quin tipus de mesura és aquesta? Perquè vincular-la al treball humà és una cosa ben subjectiva i, per tant, fruit inevitable de discrepàncies en tractes. Cal dir que hi havia un consens a cada zona del que s'entenia per jornal, així podem trobar equivalències que van des dels 397 m^2 del jornal de cavar d'Olesa de Montserrat fins a les 4896 m^2 del jornal emprat a llocs com Agramunt, Besalú, Igualada, Manresa, Montblanc o Vilafranca del Penedès.[1] A casa nostra, als Ports, es feia servir una quantitat entre mig, 3060 m^2.

Bancals i bancalets guanyats al coster, a Ares del Maestrat
CARLES TERÉS

Aquesta diversitat de patrons ens porta inequívocament a la superfície treballada a cada lloc, cosa que depèn de molts factors. De fet, hi ha territoris on s'hi especifica. Així tenim jornals de cavar, jornals de mula, jornals de terra, jornals de dallar prat, jornals de vinya...

Però no és el món de l'agrimensura l'únic lloc on el terme jornal, com a representatiu d'una quantitat, queda restringit. Així, la remuneració pel treball diari també rep aquesta denominació i hom fa el que sigui per guanyar-se el jornal. En alguns casos fins i tot ascendeix al rang d'ofici, car tots coneixem algú que es guanya la vida anant al jornal, un jornaler. Tècnicament l'hauríem d'anomenar autònom? Mereix un punt i apart allò que al poble en diem el jornal de vila, jornada dedicada al bé comú (reparació de camins, obres públiques...), ara en diríem voluntariat.

Utilitzar el treball humà com a referència va ser útil durant molt de temps i faríem bé de recuperar-lo per prendre mesura del que està per venir. M'explico. Qui més qui menys se n'ha adonat que alguna cosa està passant al món quan tot el sector de l'energia està trasbalsat. Tothom ha vist com s'incrementava el preu del rebut de la llum o del gas i de com cada dia costa més omplir el dipòsit del cotxe. Els conflictes geopolítics fa temps que tenen una component energètica, bé sigui pel petroli, pel gas o pels recursos minerals que han d'abastir l'emergent mercat de les renovables. I quina relació té això amb el jornal? Us preguntareu.

Sabem que l'accés a una font d'energia barata i amb una taxa de retorn energètic —relació entre l'energia que en proporciona el recurs i l'energia que necessitem per a obtenir-lo i distribuir-lo— elevada com el petroli ha permès el desenvolupament del capitalisme i de les nostres societats com mai abans en la història de la humanitat. És aquí on hauríem de recuperar el jornal com a unitat de mesura, però en aquest cas de l'energia. Vegem com.

S'estipula que un barril de petroli és capaç de proporcionar l'energia equivalent a 25.000 h de treball humà.[2] Si tenim en compte que un barril equival a 159 litres i que una jornada laboral (jornal) són 8 hores, és fàcil veure que un barril conté 3125 jornals i que un litre de petroli equival a 19,6 jornals. És a dir, amb d'un litre de petroli podem extreure l'energia equivalent al treball d'una persona durant 19 dies i mig!! Veritat que la perspectiva ho canvia tot?

Aturem-nos, doncs, un moment i comencem a pensar quines conseqüències diàries tindria una disminució seriosa del subministrament d'aquest recurs. Crec que la manca de coneixement real de l'energia que és capaç de proporcionar el petroli no ajuda gens a dimensionar el problema al qual ens enfrontem com a societat. Els joules (J) són una unitat de mesura de l'energia massa abstracta, com també ho és el quilovat-hora (kWh), necessitem unitats que ens interpel·len directament i potser el jornal en podria ser un bon substitut.

1. Font: Enciclopèdia Catalana

2. Bermejo, Roberto (2008). *Un futuro sin petróleo. Colapsos y transformaciones socioeconómicas.* Los libros de la catarata.

LA NOSTRA LLENGUA ÉS LA TEVA VEU

Fem que la tecnologia parli català.

Entra i dona la teva veu.

projecteaina.cat

Generalitat de Catalunya